

א

גליון מספר
522

דפי עיון

סוגי נזקים לאתרוגי חברו

ראובן שכר דירה והביא לשם אתרוגים שקנה מאחד הפרדסנים בשרון, למטרת מכירה לפני סוכות. שמעון התקנא בראובן, והחליט להפסיד לו את המכירה, ולשם כך התגנב לפני שבת לדירה זו, והזיק לאתרוגים אלו, הן באופן ישיר והן באופן עקיף (כגון הקפאתם במזגן או פתיחת החלון לניקור הציפורים וכו' כפי המפורט בפנים). היאך מחשבים את הנזק שצריך שמעון לשלם, והיאך מתבוננים על נזקים ישירים ועקיפים.

- א. חלוקת השיעור להלכה ולהסברה.....
- ב. הרחבת הפרטים בחלק ההלכתי.....
- ג. שומת נזיקין – לפי מחיר מכירה.....
- ד. נזק ישיר ונזק בגרמי – שיטות התבוננות.....
- ה. בידקא דמיא – כוח ראשון וכוח שני.....
- ו. הפעלת מזגן – אישור משום חיצו.....
- ז. גרמא בנזיקין – פטור בדיני אדם.....
- ח. האם צריך מקור לחיוב אדם המזיק?.....
- ט. נתונים מהמקורות בעניין דיני נזיקין.....
- י. כמה נסיונות להגדיר הבדלים בין נזיקין למילווה.....
- יא. דיני נזיקין עוסקים במעשה המזיק.....
- יב. גרמא בנזיקין – פטור או חייב?.....
- יג. ביאור הפטור בגרמא בנזיקין.....
- יד. סיכום ומסקנות.....

הערה: הדברים נכתבו לצורך לימוד, ובשום אופן לא להלכה

ד פ י - ע י ו ן

ב

א. חלוקת השיעור להלכה ולהסברה

שיעור זה – שני חלקים לו, האחד **הלכתי** (כפי שהתרגלנו בכל השיעורים של "דפי עיון"), והשני – **השקפתי**, הסברתי, וכל השייך ללימוד ההבנה וההעמקה בשורשי דיני נזיקין.

השאלה שבענייננו צריכה פיתרון **הלכתי**, ולא נתעלם ממנו, אלא נדון בכל הפרטים הנדרשים לדעת את **גדרי התשלומים ואת גובה התשלום**.

אולם לאחר החלק ההלכתי – יבוא החלק **ההסברתי**, השייך **להבנת המהות** של דיני נזיקין. מטרתנו בחלק השני תהיה לרדת **לשורשי ההגדרות** של מושגים, שהתרגלנו להשתמש בהם ללא מחשבה מעמיקה, להבין **כמה עקרונות** המונחים בחיובי התורה במקרה של נזקים ישירים ונזקים עקיפים. חלק גדול מהשאלות שייענו בשיעור זה הם **שאלות השקפתיות** היורדות לשורש החיוב של התורה (כגון: מה ראתה התורה לחייב בנזיקין דווקא כך, ומה ראתה לפטור בגרמא ובהיזק שאינו ניכר וכיוצ"ב, ואם כבר פטרה התורה – מדוע יש מצבים שבכל זאת חייבה דיני שמים וכו').

ב. הרחבת הפרטים בחלק ההלכתי

החלק הראשון הוא **החלק ההלכתי**, וכדי להתקדם בתחום זה – להלן הרחבה של הפרטים המשמעותיים השייכים למקרה שבענייננו:

- הדירה שאותה שכר ראובן היא בת **שלושה חדרים**. בכל חדר הניח ראובן **אתרוגים יקרי ערך** מסוגים וזנים אחרים.
- כל חדר מכיל אתרוגים **שנקנו ב-20 אלף שקל**, ויכולים **להימכר ב-200 אלף שקל** (דהיינו: פוטנציאל רווח של 180 אלף שקל לכל חדר).
- שמעון שהתקנא בראובן חדר לדירה לפני שבת, ועשה נזקים כבדים לאתרוגים – באופן ישיר או בתחכום באופן עקיף. כל חדר "זכה" לטיפול שונה:
- בחדר הראשון "טיפל" ב**אתרוגים עצמם** ע"י זריקתם לארץ או שריטתם וכו'.
- בחדר השני סגר שמעון היטב את כל פתחי האוויר, ואח"כ **הפעיל את המזגנים** על קור מקסימלי באופן שביום ראשון נמצאו כל האתרוגים שבחדר זה **קפואים ובלתי ראויים** לשיווק.

ג

ד פ י - ע י ו ן

- בחדר השלישי פתח שמעון את כל החלונות לרווחה, ועד יום ראשון בבוקר היו חלק גדול מהאתרוגים נקובים מנקירות של ציפורים.

בניתוח הנזקים המתוארים במקרה שבענייננו – נראה שיש כאן שלושה נזקים שונים (מוגדרים בשורה אחת, ובהמשך השיעור יפורטו כל אחד למחלקתו בס"ד):

- **בחדר הראשון** – הנושא שעליו יש לדון הוא נזקי **אדם המזיק**, וצורת הנזק שייכת לתחום **מזיק בידיים**.
- **בחדר השני** – הנושא אף הוא שייך לדיני **אדם המזיק**, אלא שצורת הנזק שייכת לכמה תחומים אפשריים: נזקי **גרמי** או נזקי **אש**, או נזקי **בידקא דמיא**, כפי שיפורט בהמשך.
- **בחדר השלישי** – שוב מדובר בנזקי **אדם המזיק**, אלא שצורת הנזק שונה מהנזקים שבחדרים האחרים, וכאן מדובר בנזקים שאינם ישירים, אלא הם נזקים הנגרמים ע"י האדם, **נזקי גרמא**.

כל אחד מהמקרים המתוארים מייצג עולם שלם של דינים וחובות. בחלק ההלכתי אנו מבקשים:

- **להגדיר מחירון** לנזיקין, ולהכריע אם הולכים לפי **מחיר קניה** או לפי **מחיר מכירה**.
- לדון בדיני **אדם המזיק בידיים**, **בגרמי ובגרמא**, על כל פרטי החיוב והפטור שיש בדינים אלו.
- לעמוד על ההגדרות השונות לדין **גרמי**, ומחי השיטה הנהוגה בהלכה בדין זה.
- לסכם את דין **בידקא דמיא**, ולברר את שייכותו למקרה שבענייננו.

ולאחר כל זאת – להוציא מסקנה הלכתית למקרה שבענייננו.

ג. שומת נזיקין – לפי מחיר מכירה

השאלה הראשונה בחלק ההלכתי שאיתה מתמודד שיעורנו הוא **שומת הנזק**, האם הולכים לפי **מחיר הקניה** של האתרוגים (והמדד הגבוה ביותר, במקרה שצריך לשלם על כל האתרוגים הוא 60 אלף שקל) או לפי **מחיר המכירה** הצפוי של אתרוגים אלו (ובמקרה זה המדד לנזק מקסימלי הוא כ-600 אלף שקל, כמבואר בסעיף הנתונים לעיל).

ד פ י - ע י ו ן

T

וכבר עסקנו בעבר בשאלה זו (יעו"ן בספרנו **אוצר העין** למסכת בבא מציעא סימן ע"ב – "נזק לדיסק המכיל שיעורים"), ולהלן תקציר הנושא:

- **הגמרא** (במסכת בבא מציעא דף צט; וכן נפסק **להלכה** בשולחן ערוך סימן שס"ב-ג) דנה לגבי אדם שגזל או הזיק **חביצא דתמרי** (כלומר חבילת תמרים דבוקות, שיש בה 50 תמרים לחבילה), וניתן למכרן בשני אופנים: **מחיר לקניה בודדת** של זוז אחד לתמר, דהיינו 50 זוז ייפדו במכירת חבילה, או מחיר **לקניית חבילה שלימה** – 49 זוז (כלומר חיסכון של זוז לחבילה). אלו כל האפשרויות העומדות לדיון בסוגיה זו.
- **ונדייק מכאן** שהגמרא **אינה מעלה את האפשרות** שהמזיק ישלם את **מחיר הקניה או מחיר הייצור** של החבילה, אלא רק מתלבטת בין שני **מחירוני המכירה** (לפי כמויות או לפי מוצר בודד) של החבילה.
- **ובהמשך** סוגיה זו, מופיע מקרה נוסף, לגבי **הנהו שקולאי** (אותם הסבלים שהזיקו חבית יין לחנווני), שהגמרא דנה אם ישלמו את **מחיר מכירת החבית ביום השוק**, או את **המחיר שנגבה ביום רגיל**.
- **גם כאן** (וכן נפסק **להלכה** בשולחן ערוך סימן ד"ש-ה) – נראה בבירור שאין הגמרא דנה כלל **במחיר הקניה** (או מחיר הייצור) של החבית.
- **וההבנה** הנלמדת מסוגיות אלו (להעדיף את מחיר המכירה על מחיר הקניה), הוא שהמזיק הזיק **חפץ העומד עתה למכירה**, וזה מה שקובע את מחירו.

לפיכך במקרה שבענייננו – עד כמה שנחייב את שמעון המזיק לשלם על האתרוגים (או על חלקם, לפי הלימוד בהמשך השיעור) – יהיה התשלום **לפי מחיר המכירה הצפוי** של אתרוגים אלו (ואין אנו נכנסים לשאלה היאך שמין מחיר צפוי, ובוודאי התוצאה תהיה תלויה בשומה ריאליית לפי שמאים המכירים את השוק, ואין כאן מקומו).

ד. נזק ישיר ונזק בגרמי – שיטות התבוננות

לגבי חיוב הנזק בחדר הראשון – כמעט ואין מה לדון, הרי זו **גמרא מפורשת** (במסכת בבא קמא דף י'): **והלכה מפורשת** (בסימן שע"ח-א) והמקור לכל זה הוא **פסוק מפורש** "מכה בהמה ישלמנה" (ויקרא כ"ד, כ"א) שאדם חייב לשלם נזק שעשה

ה

ד פ י - ע י ו ן

בידיים בין בשוגג ובין במזיד (ויעוין ברש"י בדף ד: ד"ה תנא אדם דאזיק שור שכתב שנזקי אדם נלמדים מהפסוק "ומכה נפש בהמה ישלמנה").

ולכן בענייננו – אין כל ספק ששמעון המזיק **ישלם את מלוא המחיר** (מחיר המכירה, כדלעיל) של האתרוגים שניזוקו בחדר הראשון.

לגבי נזקי החדר השני – נזקי המזוגן – יש להסתפק אם ניתן להגדירו כ"נזק בגרמי" (שהרי האתרוגים ניזוקו לא באופן ישיר, אלא בדרך עקיפה אך הכרחית), או כ"בידקא דמיא" (דהיינו הפעלת כוח אחד, שבעקבותיו באים כוחות אחרים, הגורמים לנזק), או כ"אישו משום חיציו" (שכל הכוחות המופעלים הגורמים לנזק זה פועלים ישירות מהכוח הראשון שפעל בהם), ונלמד את שלושת הנושאים באופן מתומצת, ואח"כ נכריע מהי ההעמדה המתאימה ביותר לענייננו.

הגמרא (במסכת בבא קמא דף צ"ט:) עוסקת בסוגיית "**מראה דינר לשולחני**", ומבררת את דין השולחני (שהוא אדם המומחה למטבעות), שבא לפניו אדם והראהו מטבע, אם ראויה היא לרכישה. השולחני בדק את המטבע והמליץ לקנותה, ואח"כ **נמצא שהמטבע מזויפת**. דנה הגמרא אם השולחני חייב לשלם את הנזק שנגרם לקונה, והנדון הוא לחייב מכוח **דינא דגרמי** (כלומר דין שמצד המעשה הוא גרמא ופטור, אלא כיוון שהנזק הוא ברי שיקרה – נקרא הדבר גרמי ולא גרמא, דהיינו נזק ישיר יותר. ונחלקו תנאים האם דנים דין זה ומחייבים עליו), ו**נפסק** (בשולחן ערוך סימן שפ"א-א) **כרבי מאיר, שדנים דינא דגרמי**.

וכן (במסכת בבא קמא, שם) מובא שם דין "**השורף שטרותיו של חברו – חייב**", ג"כ מכוח **דינא דגרמי**, שהרי המזיק לא הזיק את הממון, אלא רק את **האפשרות לגבות ממון זה**, וא"כ אינו מזיק רגיל, אלא "**גרמי**", וכך נפסק, כרבי מאיר, שדנים דינא דגרמי, **ומחייבים את השורף בדמי השטר** (כנפסק להלכה בשולחן ערוך סימן שפ"ב-ב).

הרא"ש הגדיר שלשה תנאים לגרמי: א. (במסכת בבא קמא פרק ט) צריך שההיזק לממון חברו נעשה על ידו. **ב.** כשברי הזיקא (הנזק הוא הכרחי). **ג.** (במסכת בבא בתרא

ד פ י - ע י ו ן

1

פרק שני אות יז) שההיזק נעשה מיד בשעת מעשה. (ואם יחסר אחד התנאים הרי זה גרמא ופטור).

[ענינה לזיכרון: יש שקיצרו את נוסח התנאים וכינוהו "נזק ביד ומיד", על משקל דיני בורר בשבת "אוכל ביד ומיד", ובאופן זה קל לזכור את גדרו התנאים הללו...].

וא"כ בענייננו – אם נלך לפי הרא"ש – **תנאי א'** (שיהיה על ידו) **מתקיים**, שכן ההיזק נעשה על ידו של שמעון (שהפעיל את המזגן). **תנאי ב'** (ברי היזקא) **מתקיים**, שכן טבע האתרוגים לקפוא בקור כזה. **תנאי ג'** (נזק מידי) **מתקיים**, מאחר שתחילת פעולת הנזק מתחילה מיד עם הפעלת המזגן, והקור חודר את אט אט עד שהוא מגיע להשפיע באופן סופי (אמנם יש שאמרו שאולי דבר שמשפיע לאט אינו נקרא מידי, שצריך שיהיה דומה לנמיה, שרצה מיידית על הסולם וחוטפת את טרפה, ואין כאן מקומו).

אלא שיש להוסיף שנחלקו הראשונים במקורו של חיוב גרמי, כדלקמן:

- **חיוב מדאורייתא** (והוא שיטת הרמב"ן (בקונטרס דינא דגרמי ד"ה כתבתי), תוספות במסכת בבא בתרא דף כ"ב: ד"ה זאת אומרת), והמגיד משנה (חובל ומזיק ח-א בדעת הרמב"ם), והכוונה **לדין ולא לקנס**, ומקורו בחיוב שבת של נזיקין (כבגמרא במסכת בבא קמא דף פ"ג:), אע"פ שהוא נזק עקיף בלבד.
- **קנס מדרבנן** (והוא שיטת הריצב"א (במסכת בבא בתרא דף כ"ב:), סוף ד"ה זאת אומרת), **רבנו תם** (במסכת בבא קמא דף נ"ד. בתוס' ד"ה חמור), ו**נפסק בש"ך** (בסימן שפ"א-), שקנסו חכמים כדי שלא יהיה כל אחד הולך ומזיק לחברו.

ויש כמה נפק"מ מכוח מחלוקת זו, כדלקמן:

- **הודאת בעל דין: דעת הים של שלמה** (הובא בש"ך סימן שפ"ח-גא) שמודה בגרמי פטור מקנס, והש"ך חולק, שבקנס **דרבנן חיוב** גם עפ"י עצמו.
- **חיוב בני המזיק: בשולחן ערוך** (סימן שפ"ח-ב): מוסר (שחייב מדינא דגרמי) שמת – חייבים יורשיו, **והש"ך והגר"א** (שם) תולים במחלוקת זו, שהשו"ע חייב רק אם גרמי הוא דאורייתא.
- **חיוב בשוגג: כתבו הרמב"ן** (בקונטרס דינא דגרמי) **והש"ך** (בסימן שפ"ו-א, ו), שאם גרמי מהתורה – הרי זה ככל מזיק, שאדם מועד לעולם, ואם הוא

ד פ י - ע י ו ן

קנס מדרבנן – לא קנסו בשוגג. אלא שהריצב"א (לעיל) כתב שקנס דרבנן, ולפי ר' מאיר קנסו שוגג אטו מזיד.

- **חיוב בדבר שלא שכח:** שבדאורייתא אין חילוק, ומדרבנן גזרו רק במקום שהוא שכח.

ובענייננו – מאחר שאנו פוסקים כהריצב"א דלעיל (שגרמי הוא קנס מדרבנן) – א"כ עד כמה שהמציאות שבענייננו מתאימה לדין גרמי – ניתן לקנוס את שמעון על הפעלת המזגן, שגרם ישירות לנזקי האתרוגים, ולחייבו לשלם את נזקי האתרוגים של חדר ב'.

ה. בידקא דמיא – כוח ראשון וכוח שני

והיו שרצו להשוות את המקרה שבענייננו (של הפעלת המזגן והקפאת האתרוגים בחדר ב') לסוגיית **בידקא דמיא** (המובאת בגמרא (במסכת סנהדרין דף ע"ז:) ובתוספות (במסכת בבא קמא דף ד: ד"ה ואימא), ופירוט רב ניתן למצוא בספרנו **אוצר העיון** למסכת בבא קמא סימן ב – "מפתח שפגע במכונת מצות"), ולהלן כמה נקודות מאפיינות לסוגיה זו:

- **בגמרא במסכת סנהדרין** (דף ע"ז:): אמר רב פפא, האי מאן דכפתיה לחבריה, ואשקיל עליה בידקא דמיא – גיריה דידיה הוא ומחייב. והני מילי בכוח ראשון, אבל בכוח שני – גרמא בעלמא הוא (אדם שכפת את חברו, והרים את הסכר וירדו עליו המים – חיציו אלו וחייב על רציחתו. וכל זה – בכוח ראשון, אבל בכוח שני – הרי זה גרמא ופטור).

- **והתוספות** (במסכת בבא קמא דף ד: ד"ה ואימא) מקשרים את אופן עשיית הנזק גם לדיני נזיקין, ומבררים אם נזק הנוצר ע"י פתיחת סכר של מאגר מים, וע"י כך המים שוצפים וזורמים וגורמים לנזק – האם נזק זה מחייב את המזיק (ויוכל להיקרא אב נזיקין "מבעה").

- **והחיידוש** בדברי התוספות הוא הניסיון להעתיק את דיני נפשות לדיני ממונות, ולקבוע שבמקרה זהה בעולם הנזיקין – גם כן יהיה הבדל בין כוח ראשון לכוח שני (ומהלך הגמרא – אליבא דשיטת התוספות – להציע שנחייב בכוח שני מדין "מבעה זה המים", ולמסקנת הגמרא – נדחה רעיון זה, ואכן כוח שני בנזיקין ג"כ פטור).

- **וצריך להגדיר** את ההבדל בין "כוח ראשון" ובין "כוח שני" (ויש להתבונן שההבדל הדיני ביניהם הוא קיצוני (חיוב לעומת פטור), ומצד שני ההבדל במציאות קטן

ד פ י - ע י ו ן

11

מאוד, שהרי אין כאן שני כוחות מחולקים הנראים בעין, אלא יש חלוקה הלכתית, המשנה את הגדרת הדין. ויש בראשונים שתי הגדרות:

- **שיטת רש"י** (בסנהדרין דף ע"ז:): **כוח ראשון**: המים (הראשונים) הנופלים **מיד עם הרמת המחסום**. **כוח שני**: המים (הראשונים) **לאחר שהתקדמו** למרחק נוסף.
- **שיטת היד רמ"ה** (שם): **כוח ראשון**: המים הראשונים **במשך כל דרכם**. **כוח שני**: המים השניים **הבאים אחרי המים הראשונים**.
- **ובהתבוננות מעמיקה**, ניווכח שעיקר החילוק בין רש"י לרמ"ה הוא היאך להגדיר את **המים הראשונים**, **לאחר שעברו את המטח הראשון**, והתייצבו במסלול זרימה שיש בו כוח עצמי, אם הם נקראים כבר **כוח שני** (רש"י), או שעדיין יש עליהם שם של **כוח ראשון** (יד רמ"ה).

ולפי זה בענייננו – אם ניתן לדמות את הדלקת המזגנים להרמת סכר מים, נראה להמשיך ולדמות בפשיטות את כוח החשמל והאוויר הקר היוצא מהמזגנים **לכוח שני** (הן לפי רש"י והן לפי הרמ"ה), ואם כנים דברינו – הדין הוא **ששמעון פטור בידי אדם** (על נזקי המזגנים) וחייב בידי שמים (ולקמן נעמוד על שורש פטור של גרמא וחייב לצאת ידי שמים).

1. הפעלת מזגן – אישו משום חיציו

ובידי רמ"ה הקשה על רש"י בסוגיית בידקא דמיא מדוע המים הראשונים לאחר שהתקדמו אין להם דין של **אישו משום חיציו**, הלוא זה בדיוק דרכו של כל אב נזיקין **"אש"** – להתחיל **בכוח ראשון** המבעיר את האש, ומשם להתקדם ע"י **כוח אחר** ולהזיק במרחק. ובהרמת סכר מים נראה, לכאורה, שזהו בדיוק המצב: הרמת המחסום יצרה **מזיק** (ושמו "מים") המסוגל להתפשט (כמו האש המסוגלת להתפשט ע"י הרוח, כך המים מסוגלים להמשיך את תנועתם), הפועל **בכוח ראשון**, ומשם הוא מתקדם ע"י **כוח אחר** (כוח המשיכה, כוח האינרציה, כלים שלובים או כל מה שנגדיר במציאות).

והתירוץ המקובל לקושיה זו (ראה שיעורי רבי שמואל על בבא קמא, בסטנסיל, סוף שיעור ו'), הוא שיש הבדל ב"אישו משום חיציו" אם האש נוצרה ע"י **מעשהו** (או אי שמירה מספקת על אישו), או שנעשתה **בגרמא**, ולא על ידו, כדלקמן:

ד פ י - ע י ו ן

- כאשר האש נעשתה על ידו – כל התוצאות של המעשה מיוחסות אליו, מדין "אישו משום חיצויו". אבל:
 - כאשר האש נעשתה בגרמתו (ולא על ידו) – התוצאה ג"כ אינה קשורה אליו ישירות, אלא רק בגרמא (ובהמשך השיעור נעסוק בהבנה מעמיקה של דין גרמא), ולכן הוא פטור על תוצאת המעשה (מצב זה היה בכונת הגמרא לחייב כשחשבה ש"מבעה הוא מים", ולמסקנה אין חיוב על נזק זה, שבגרמא הוא נוצר).
- ולכן – אם נסכם את מצבי החיוב לגבי כוח המים (הראשון והשני), נקבל כדלקמן:
- **אם המים נזרקו בידיים** – בכל מקרה הזורק חייב, בין בכוח ראשון מדין "אדם המזיק", ובין בכוח שני מדין "אישו משום חיצויו".
 - **אם המים יצאו ע"י הרמת מחסום** – לגבי הכוח הראשון – לפי כולם חייב כ"אדם המזיק". ולגבי הכוח השני – נחלקים רש"י והרמ"ה, שלפי רש"י פטור, מטעם גרמא, ולפי הרמ"ה חייב מטעם "חיצויו".
- ובהתאמה לענייננו** – יש לנתח את פעולת הפעלת החשמל המדליק את המזגן, וניתן לחשוב על שני מהלכים:
- **לפני ההפעלה אין כאן שום מזיק**, ומעשה הפעלת המתג נחשב בעניין הפעלת החשמל ככוח ראשון או כמעשה בידיים (ובמקרה זה – מאחר ש"כוח אחר מעורב בו" יוגדר המעשה כ"אישו משום חיצויו" ושמעון יחוייב מחיר מלא על האתרוגים שקפאו כחיובו של אדם המזיק). או:
 - **אנו מתייחסים למציאות כאילו החשמל כבר קיים ו"רוצה" לזרום**, אלא שיש לו "סכר", הוא המתג המפסיק את זרימת המעגל החשמלי, ובהפעלת המתג "מורם המחסום", המאפשר לחשמל להמשיך ולזרום מעצמו כ"כוח שני" (והדין יהיה תלוי במחלוקת רש"י והרמ"ה דלעיל אם לפוטרו מדין "גרמא" או לחייבו מטעם "חיצויו").
- ובאחרונים** דנו בשאלות של נזיקין באמצעות מכונות המופעלות ע"י כוחות שונים – מכניים וחשמלים, ובעיקר ידועות השיטות הבאות (ולהרחבה בעניין זה יעויין בספרנו אוצר העיון למסכת בבא קמא סימן ל"א – "חיוב ריפוי של נהג שנרדם"):
- **שיטת ספר עטה אור** (להגר"ע טולדאנו שליט"א, שבת סימן ל"ג) שמגדיר כוחות אלו כגרמי או כאש.

ד פ י - ע י ו ן

7

- **שיטת החזון איש** זצ"ל (בהלכות שביעית סימן כז-א, וכן בבבא קמא, סוף סימן י"ד) המוכיח מכמה מקומות שהכל נחשב כאישו משום חיציו, ונדון ככל דיני אדם המזיק.
- **שיטת הגרש"ז אויערבך** זצ"ל (פניני המאור חלק א, עמוד תס"ט) כהחזון איש, שכל כלי שמתחילתו הוא עשוי ומתוכנן שרק על דרך זו מדליקים ומכבים – אין זה כפסיק רישיה אלא **חשיב ממש כעושה בידיים**.
- **שיטת הגרי"ש אלישיב** זצ"ל (דעתו הובאה בספר שבות יצחק חלק ו, דיני דוד שמש ומיקרוגול וענייני חשמל, עמוד קלח) שכלי גרמא המתוקן לכך – **אינו בגדר גרמא אלא מעשה גמור**.

יש להעיר שבאופן מעשי אנו בוודאי מתייחסים להפעלת כלי חשמלי כ"מעשה בידיים", ועפ"י זה אנו מתירים מצות מכונה (הגם שנצרך שימור "לשמה"), טוויית ציצית, עיבוד עורות, קצירת מצווה ע"י קומביין וכו'.

וא"כ בענייננו – נראה להכריע כרוב האחרונים ולחייב את שמעון על נזקי האתרוגים שבחדר השני מחמת הפעלת המזגן להקפאת האתרוגים (ברמה של "מעשה בידיים" או לפחות "אישו משום חיציו").

ז. גרמא בנזיקין – פטור בדיני אדם

ועתה נעבור לחדר השלישי – לנזקים שנעשו ע"י נקירת הציפורים (ולא ע"י מעשה ישיר של שמעון). ולשם כך עלינו להכיר את סוגיית **גרמא בנזיקין**.

בגמרא (במסכת בבא קמא דף נ"ה): תניא אמר ר' יהושע: ארבעה דברים העושה אותן פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים, ואלו הן: **הפורץ גדר בפני בהמת חברו** (וברש"י: והבהמה יצאה וברחה), והכופף קמתו של חברו בפני הדליקה, והשוכר עדי שקר להעיד, והיודע עדות לחברו ואינו מעיד לו.

ובהלכה (בשולחן ערוך סימן שצ"ו-ד): הפורץ גדר לפני בהמת חברו ויצאה והזיקה – אם היה גדר בריא וחזק, חייב (על נזקי הגדר)... ואם היה כותל רעוע – **פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים**.

יא

ד פ י - ע י ו ן

ולמדנו את דיני "גרמא בנוזיקין", שאדם עשה מעשה שלא הזיק ישירות, אלא יצר תנאים שמחמתם אירע נזק, והדין הוא שפטור בידי אדם וחייב בידי שמים.

וממילא לפי זה בענייננו נראה שאי אפשר לחייב בבי"ד את שמעון על האתרוגים שניזוקו ע"י נקירת הציפורים, שהרי שמעון "רק" פתח את החלונות לרווחה, אבל המזיק בפועל היו הציפורים, וא"כ מעשהו של שמעון היה לכל היותר גרמא בנוזיקין.

ואם נסכם את החלק ההלכתי של שיעורנו – יתקבלו התוצאות הבאות:

- לגבי החדר הראשון – יש בזה מזיק בידיים, ולכן שמעון ישלם נזק מלא.
- לגבי החדר השלישי – יש בזה גרמא בנוזיקין, ולכן שמעון פטור מתשלום (אמנם הוא חייב בידי שמים).
- לגבי החדר השני – ראינו כמה צדדים, והכרעת האחרונים היא שיש בזה אישו משום חיציו או מעשה בידיים, ובין כך ובין כך שמעון ישלם נזק מלא.

עד כאן החלק ההלכתי של שיעורנו.

ח. האם צריך מקור לחיוב אדם המזיק?

ועתה נעבור לחלק השני של שיעורנו – החלק העוסק בהשקפת התורה על דיני נזיקין, גרמא בנוזיקין ונושאים נוספים המסתעפים מכך.

ונפתח בשאלה מרכזית: מה המקור בתורה לחייב אדם המזיק? וכבר למדנו לעיל את התשובה – מהפסוק "מכה בהמה ישלמנה".

ויש להתבונן שהשאלה הזו לכאורה אינה במקומה, והתשובה עליה היא מיותרת, שכן לא צריך מקור לחייב בתשלומי נזיקין, שכן השכל מחייב שאם היה נזק – צריך לשלם עליו. והא ראייה, שכמעט אין לך מערכת חוקית מסודרת

ד פ י - ע י ו ן

יב

כלשהי שאינה מחייבת אדם המזיק בתשלומי היזקו. ולכן נראה שאין צריך לזה מקור, אלא **הסברה הישרה גם היא אמורה להספיק** להיות מקור.

ונבאר יותר את הבעייתיות הנקראת **צורך במקור או סברה ישירה מספיקה**: יש כלל גדול בידיעת התורה, שהקב"ה ברא את התורה **בתוספת לשָׁכַל האנושי**, דהיינו: השכל האנושי הטהור, האובייקטיבי, המסוגל לנתח נתונים ללא פניות, במצב איכותי צרוף נטו (קשה למצוא בן אנוש היכול להגיע למציאות כזאת, פרט לגדולי ישראל עמלי התורה, ולכן פעמים רבות מודדים נתונים אלו לפי המקובל במשותף אצל רבים מחכמי העולם), והתוצאה המתקבלת כהנהגה ישרה עפ"י השכל האנושי הוא **חלק מהגדרת הרצון האלוקי**.

אלא שהרצון האלוקי כולל חלק נוסף, **הנעלה מעל השכל האנושי** (ובנביא (ישעיהו פרק נ"ה) הגדיר את הרצון הזה בפסוק "לא מחשבותי מחשבותיכם, ולא דרכיכם דרכי, כי כאשר גבהו שמים מארץ – כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבותי ממחשבותיכם"), והוא **בא לידי גילוי בפסוקי התורה**, שתפקידם להודיענו את הרצון האלוקי, **שיש בו חידוש** לעומת המהלך האנושי הרגיל.

הדוגמה החזקה שמדגימה כלל זה היא בגמרא (במסכת בבא קמא דף מ"ו:) המבררת מקור לדין "**המוציא מחברו עליו הראיה**", שהגמרא מביאה מקור מהפסוק "מי בעל דברים יגש אליהם" – פירושו: יגיש ראיה אליהם, ומכאן המקור לדין זה, שמי שרוצה לתבוע את חברו ולהוציא ממנו ממון – צריך להביא ראיה לטענתו. שואלת הגמרא: **למה לי קרא – סברה הוא**, מאן דכאיב ליה רישיה אזיל לבי אסיא, דהיינו: הפסוק כאן מיותר, שהרי השכל האנושי כבר מסכים לנכונות סברה זו (וכדי לקרב את העניין לשכלנו אומרת הגמרא שאפשר להבינו ע"י משל לאדם שכאשר כואב לו הראש – הוא זה שהולך לבית הרופא), ולכן **מי שרוצה להוציא ממון הולך לבית הדין**.

ומוכח שכאשר יש לשכל הטהור מהלך, ואין למהלך זה התנגדות מהתורה – **אין צורך בפסוקים**, כיוון שהשכל מתחבר לתורה בקשר של "סברה דאורייתא".

ד פ י - ע י ו ן

וא"כ חוזרת שאלתנו דלעיל, לשם מה מביאה התורה מקור לחיוב נזיקין, הרי זה פשוט שמי שחיסר את חברו – צריך לשלם ולהשלים לו את חסרונו.

ט. נתונים מהמקורות בעניין דיני נזיקין

ונוסיף נא כמה נתונים מחז"ל, שמסוגלים לשפוך אור על סוגיה זו, של דיני נזיקין. מצד אחד – יש בנתונים אלו כדי להגדיל את התמיהה, ומאידך – יש כאן רמז וכיוון לביאור הנושא בזווית התבוננות אמיתית, כפי שנלמד לקמן. והרי הנתונים כדלקמן:

- **רש"י** בתחילת פרשת משפטים, על הפסוק "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם", מדגיש את האות "ו" שבא להוסיף על הראשונים (עשרת הדברות של מתן תורה) – מה הראשונים מסיני, אף אלו (המשפטים, שרובם עוסקים בהלכות נזיקין, מקח וממכר וכו') מסיני.

- **ויש לתמוה** – מה יש להחשיב מסיני את הסדר הטיעונים בין טוען ונטען, תשלומים, פשרות וכיוצ"ב – הרי אין בזה מצווה כלשהי, אלא רק צורת התדיינות, שכמוה יש בכל אומה מתוקנת – א"כ מה מיוחד בזה שהוא "מסיני"?

- **מסלול להגיע לחסידות:** הגמרא (במסכת בבא קמא דף ל.) מציעה **מסלולי התקדמות** למי שרוצה להגיע למדרגת חסידות, האחד – לקיים מילי דאבות, השניה – לקיים מילי דברכות, השלישית – לקיים מילי דנזיקין.

- **ויש לתמוה** – הרי לעליה בחסידות, יש משמעות של לפני משורת הדין, ויש בה עשייה במדרגה יותר מאשר החובה – כל זה מתאים להנהגות של האבות, או התקדמות בברכות, שיש בזה קשר לבורא עולם, אבל מה כל זה שייך לנזיקין, שמי שהזיק את ממון חברו צריך לשלם לו את מה שהזיק? הרי אין לך שורת הדין גדולה מזו, ומה חסידות יש בזה?

- **היזק שאינו ניכר:** יש במרחבי הש"ס סוגיות רבות העוסקות בהיזק שאינו ניכר (כגון המטמא, המדמע והמנסך, בגמרא במסכת גיטין דף נ"ב: ובגמרא במסכת בבא קמא דף ד: ועוד) אם שמיה היזק או שלאו שמיה היזק. ולכאורה יש לשאול מה ההבדל בין נזק ניכר לנזק שאינו ניכר, הרי חיוב

ד פ י - ע י ו ן

17

התשלום הוא מה שהפסיד לחברו, ומה בכך שאינו ניכר? וכי בגלל זה יפסיד הניזק?

- **וכן נזק שנעשה בגרמא:** סוגיות רבות (וביניהן הגמרא במסכת בבא קמא דף נ"ה,; הגמרא במסכת גיטין דף נ"ג. ועוד) עוסקות בנזקים שנעשו בגרמא – שהעושה אותם פטור וחיובי אדם וחיובי שמים (ובהמשך השיעור נרחיב בעניין גרמא בניזקין פטור), ונשאלת השאלה: מדוע שייפטר, הרי סוף סוף מה שמחייב אינו צורת הנזק אלא התוצאה, שהוא זה שהיה אחראי על החסרת ממון חברו, וא"כ מדוע לפוטרו?

ולבסוף: הבה נדון לרגע במקרה נוסף: אדם שהילווה כסף לחברו – האם חברו חייב להחזיר לו את מה שלוה? או אומרים (עפ"י השכל האנושי, שכל אדם מבינו) **פשיטא שחייב להחזיר**, ואכן – גם התורה "מצטרפת" להבנתנו, ואינה מביאה מצידה שום פסוק לדין זה, מאחר שאכן פשיטא שמי שלוה חייב להחזיר. **ומכאן חוזרת תמיהתנו וגדילה שבעתיים:** מה ההבדל בין דין מילווה לדין נזיקין, שבשכלנו שניהם מובנים כדבר פשוט, ולפי שכלנו אין צריך לכתוב פסוקים בתורה לא לגבי דין החזרת מילווה ולא לגבי דין תשלומי נזיקין. ולעומת זאת בשכל התורה משום מה רק האחד (מילווה) נחשב מובן מאליו (ואינו מוזכר בתורה כחידוש הלכתי) והשני (נזיקין) אינו מובן מעצמו (אלא שהתורה מצריכה חידוש בעניין ברור זה...).

לתמיהתנו זו (שמבחינים בין מילווה לנזיקין לעניין פשיטא) – **יש סיוע** בסוגיית **מילווה הכתובה בתורה** (בגמרא במסכת קידושין דף י"ג: ובגמרא במסכת בכורות דף מ"ח.) **שהתוספות** (במסכת קידושין ועוד יותר במסכת בכורות ד"ה "מילווה הכתובה בתורה") מבארים את הביטוי "מילווה הכתובה בתורה" שהכוונה דווקא כגון פדיון הבן וערכין ונזיקין וכיוצא בהן, **שלא נתחייבו אם לא שחייבתו תורה**. אבל מילווה על פה אע"ג דכתיב (דברים כד) "האיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבוט" – לא כתובה להיות כתובה בשטר ואע"ג דאירי על פה, **דלא חייבתו ממה שכתובה בתורה כיון דבלאו הכי פשיטא הוא שיש לו לשלם מה שלוהו**.

ד פ י - ע י ו ן

ולמדנו לגבי חיוב "נזיקין", שאלמלא היה כתובה בתורה – לא היו מתחייבים בו (בניגוד להלוואה, שגם אם איננה מחודשת בתורה – מכל מקום היא נמצאת בתורה מכוח מציאותה, שברור לכל אדם שגם ללא חיוב התורה יש להחזיר הלוואה).

ומשמע מדברי התוספות ש"נזיקין" – שהוא אחד מהחידושים שנכתבו במסגרת "מילוה הכתובה בתורה" (יחד עם פדיון הבן, קורבנות או ערכין) – אינו מושכל ראשון טבעי במערכות ההלכתיות, אלא **חידוש של התורה**, מהפסוק "מכה בהמה ישלמנה", וללא זה – הסברה היתה **שלא לחייב תשלומי נזיקין, וחידשה התורה לחייבו לשלם** את הממון שאותו הזיק, לפי שיטת התשלום שהתוותה התורה.

ובקצרה – סיכום תמיהתנו הוא: מדוע יש טירחה מיוחדת סביב דיני נזיקין (הטרחת התורה לחדשה כ"מילוה הכתובה בתורה", ולהבין שללא חידוש התורה היה מקום שלא לחייב את המזיק בתשלומים, דעת האמוראים להגדירה כמידת חסידות, איפיון הראשונים להחשיבה כ"ניתנה בסיני כמו עשרת הדיברות" וכיצ"ב), הרי לכאורה חיוב התשלום בנזיקין אמור להיות **זהה לזה של הלוואה**, שכמו בהלוואה הבסיס לתשלום הוא בגלל **שהחסיר ממון למלוה** – אף גם בנזיקין אמור היה להיות חיוב **מכוח השלמת הממון לחברו**, בגין החפץ שנפחת.

י. כמה נסיונות להגדיר הבדלים בין נזיקין למילוה

ויש כמה אפשרויות מחשבתיות לאפיין הבדלים בין מילוה (שהיא מובנת בסברה) ובין נזיקין (שאמורים להיות לא מובנים בסברה), כדלקמן:

- **חילוק בגובה החיוב**: אולי יש לומר שבהלוואה האדם מחייב את עצמו **בסכום ידוע**, ואילו בנזיקין סכום התשלום **נקבע מבחוץ** – לכאורה אין זה הבדל משמעותי, שכן דברי התוספות הן על **עצם ההתחייבות** (לשון התוספות: אילולא חידוש התורה – לא היה מתחייב), וזה גופא קושייתנו, שכן מבחינת **סיבת החיוב דומה נזיקין ממש להלוואה**, שהרי בשניהם נתבע להשיב את הממון שהחסיר.
- **חילוק בנזקי ממונו**: אולי היינו אומרים שכל חידוש התורה בנזיקין כ"מילוה הכתובה בתורה" הוא **רק לנזקי ממונו** ולא על נזקי גופו, ובאמת נזקי ממונו הוא חידוש גדול, שללא חידוש זה אין אנו קושרים

ד פ י - ע י ו ן

20

בינו לבין ממונו, ובאמת נזקי גופו הן סברה פשוטה – יש לדחות בכמה אופנים: **א.** הפסוק המחדש את חיוב נזיקין בתורה הוא "מכה בהמה ישלמנה" העוסק ב**אדם המזיק** ולא בממונו המזיק. **ב.** התוספות (במסכת כתובות דף נ"ו: ד"ה הרי זו מקודשת) מביאים חילוק בין נזיקין למילוה בעניין "מילוה הכתובה בתורה" הביאו דוגמה מ"קרע כסותי" שהוא בוודאי נזקי גופו ולא נזקי ממונו.

יא. דיני נזיקין עוסקים במעשה המזיק

הגענו – לאחר כל השאלות והתהיות דלעיל – **להגדרה סופית** (המיישבת את כל התמיהות ועוברת דרך כל סימני הדרך שהתווינו במהלך השיעור): דיני נזיקין **לא נועדו להשלים את חסרונו של הניזק** (הגם שחסרונו של הניזק משמש מדד חשוב לקביעת גובה התשלום, אמנם יעויין בספר **פרי משה** (חלק אדם המזיק סימן ל"ו) שחוקר אם חיוב הנזק הוא על ההפסד או על החיסרון). אבל אין הוא מדד בלעדי, אלא הוא חלק מתהליכי שומה שהתורה קבעה את שייכותם ואת מיונם, כדלקמן), אלא הן באו **לטפל בחיובו של האדם המזיק**, עפ"י הבנת התורה מתי לחייב את המזיק ממון ומתי לפטרו או להמעיט בתשלומיו.

עפ"י הגדרה זו – אנו למדים שהתורה שמה את הדגש על **פעולת ההיזק ומעשה ההזקה** ולא על התוצאה, שהיא החיסרון של חברו. ולכן תשלומי נזיקין הן בגלל **מעשה המזיק** ולא בגלל החיסרון שנגרם לניזק.

ובמילים אחרות: דיני תשלומי נזיקין לא באו לטפל בזכויותיו הממוניות של הניזק אלא הן באו להגדיר את **חובתו של המזיק לשלם** את מה שהזיק.

ונבאר את הגדרתנו ע"י הדוגמאות הבאות:

- שור תם ומועד:** נתבונן במקרה הבא: שני שווריו של שמעון נגחו את שני שווריו של ראובן, ועשו לכל שור משוורי הניזק נזק של חמש מאות שקל. אלא שהשור האחד הוא תם והשני הוא מועד – ולכן עפ"י דיני התורה יוצא שמהראשון יקבל הניזק נזק שלם כדין שור מועד שהזיק, ומהשני יקבל רק חצי נזק (מגופו) כדין שור תם. ואם התשלום היה תלוי בחסרונו של הניזק – מה שייך לחלק במהותו של המזיק.

ד פ י - ע י ו ן

- וביותר – שור פסולי המוקדשין שנגח – פטור מלשלם, הגם שיש לניזק חיסרון. ופשוט שהמדד הקובע לתשלומי נזיקין הוא המזיק בלבד, שהתורה דנה אותו על מעשיו ועל מהותו.
- **דיני קנסות:** שור שנגח עבד משלם מחיר קבוע של שלושים שקלים, הגם שיש עבדים ששוויים יותר ויש עבדיו ששוויים פחות (וכן הוא לגבי כל הקנסות שתשלומן אינו פונקציה של חסרונו של הניזק אלא החלטה של התורה לקבוע קנס כזה או אחר).

ונחדד: התורה עוסקת באיסור להזיק ובתשלומי הנזיקין מחמת איסור זה, ולא בגלל חיסרון הממון שנגרם מפעולת הזיק זה, כמוכח בדברי הטור (בסימן שפ"ט) שכתב שכשם שאסור לאדם שיזיק את חברו ואם הזיק חייב לשלם – כך צריך לשמור את ממונו שלא יזיק, ואם הזיק חייב לשלם.

ולפי מפתח זה – ברור מדוע התורה צריכה לחדש דיני נזיקין, מאחר שכל מזיק יש לו את הייחודיות שלו עפ"י ראיית התורה, שכן תשלומיו אינם נובעים מחסרונו של הניזק אלא מהמעשה שלו עצמו, ולכן שונה מעשהו של שור תם ממעשו של שור מועד, שונה נזק שנעשה בכוונה להזיק לעומת נזק שנעשה במטרה ליהנות או נעשה כדרכו, וכל החילוקים הללו שייכים דווקא בנזקי בהמתו, השונים מנזקי אדם המזיק, ובאדם המזיק אדם ישנם חיובים נוספים שאינם בנזקי בהמה.

ועוד – הגמרא עושה כמה וכמה צריכות (השוואות בין מערכות שונות של דינים, המראות הכרח לכתוב גם את אלו וגם את אלו) ומראה מדוע אי אפשר ללמוד מזיק זה ממזיק זה, שכן לכל אחד יש את הסיבות והמאפיינים שלו, וכל מאפיין מהווה סיבה לחיוב או לפטור, כפי רצון התורה (כגון (במסכת בבא קמא דף ד. ט) שן שאין כוונתו להזיק לעומת קרן שכוונתו להזיק, ועבד ואמה שכוונתן להזיק אבל פטורם שלא יזיקו כדי לחייב את רבם, ויש הבדל בין שור שמשלם כופר לאדם שאינו משלם את הכופר וכו').

ולפי זה מובן מדוע התורה אינה מחייבת בהזיק שאינו ניכר, שכן לא הפסד הממון קובע אלא צורת ההזיק, ועד כמה שקבעה התורה שאין כאן מעשה מזיק – לא נחשב הפסד הניזק כסיבה לתשלום.

ד פ י - ע י ו ן

יח

ולפי זה מובן גם מדוע אין חיוב בגרמא בידי אדם, שכן מאחר שכל החיוב הוא על מעשיו של המזיק – במקרה של גרמא לא היה מעשה מזיק, אלא היה רק גרימה להחסרת ממון חברו, ולפי מפתח זה – לא הפסד ממון חברו הוא הקובע אלא רק מעשיו של האדם (ובהמשך השיעור נפרט יותר נקודה זו).

ולכן נזיקין הוא "מילוה הכתובה בתורה", שללא חידושי התורה לא היינו מחייבים את המזיק בגלל מעשה ההזקה (ובאמת – כלפי הפסד חברו בוודאי שיש על האדם אחריות למעשיו, והוא נחשב אשם בכל מעשה שעושה, ולכן במעשים הגורמים הפסד לחברו באמת חייב בדיני שמים, ולא יינקה עד שיפייס את חברו בתשלום היזק).

וכאשר מתבוננים גם בהנהגותיהם המשפטיות של "המתוקנים שבאומות" – ניתן לראות שיש אצלם עירוב תחומין בעניין נזיקין, שמצד אחד יש חשיבות גדולה להפסדו של הנזיק (ולכן המציאו תשלום חדש, הנקרא "עוגמת נפש", שנתון בידי שופטיהם להכרעה אם ישלם וכמה ישלם), ומאידך הם מחשיבים את גודל מעשיו של המזיק (ולמשל מחלקים באדם המזיק אם הזיק בשוגג או הזיק במזיד, לעומת התורה, שאינה מחלקת באחריותו של אדם המזיק לנזקים שעושה, ורק חז"ל – כשהמציאו "גרמי" שהוא דין חדש ברמה של קנס – חילקו גם הם בין מזיד או פושע לבין שוגג או אנוס). וכך מצאנו שקונסים לפי מעשה המזיק (ויש מקומות שהיה נהוג לאסור את המזיק, להעבידו או לתת שירות לטובת הכלל ואפילו לכרות את ידו, כמו שהיה מקובל בכמה משטרים) ועוד כמה רעיונות מסוג זה).

[ונכבר הבאנו בעבר (יעוין בספרנו אוצר העיין למסכת סנהדרין סימן ט"ו) – "תשלום הוצאות תביעה בערכאות" את המקרה הבא: אדם קנה לֶבָן במכולת, ומצא בו גוש קטן של פחם. הקונה הגיש תביעה נגד חברת "תנובה", הציג את ראיותיו, והעובדות התאמתו לאשורן בבית דין. מה הדין שיש להשית על "תנובה" כלפי התובע? ופשוט שעפ"י דין תורה אין כאן לא ריפוי, לא צער, לא שבת ולא בושת, אלא רק תשלומי נזק של מחיר לבן אחד. אלא שבערכאות פסקו לו לקבל מתנובה עשרת אלפים שקל, חלק על עוגמת נפש וחלק על הוצאות משפט... ולמי שמתבונן ברור שיש כאן עירוב תחומין של דאגה לניזק עם רצון לקנוס את המזיק].

יט

ד פ י - ע י ו ן

ונסכם את דברנו, שדיני נזיקין הם חלק מרצון התורה לצרף את הבריות, ויש תועלת בהקפדה על דיני נזיקין לא רק כדי שלא ייפסד ממון השני, אלא גם ובעיקר – שירכוש האדם הנהגות ממוניות שיתקנו את נפשו ונשמתו במעשים העדינים השייכים ליחסי אדם לחברו, שכן מטרת התורה היא לתקן את גוף המעשים של האדם (ולא לתקן את חסרון ממונם של בני אדם).

ולכן הרוצה להיות חסיד – יש לו תחום גדול להתגדר בו, **"מילי דנזיקין"**, תחום גדול ורחב של דיני נזיקין, שדרכו הוא יכול להיצרף ולהזדכך ולהשלים את נפשו במקום מיוחד שלא קל להגיע אליו. ובגמרא (במסכת ברכות דף כ.) מובא שבדורו של רב יהודה כולם היו לומדים סדר נזיקין, וביאר **היעב"ץ** שהיות שרב יהודה סובר שכדי להיות חסיד יקיים מילי דנזיקין – לכן הנהיג כך שילמדו סדר נזיקין (וכן כתב הים של שלמה במסכת בבא קמא שהוא לומד את ההלכות כדי להרחיק עצמו מהם וכן שידע איך לשלם נזקיהם).

[וכבר אמר מו"ר הגראי"ל שטינמן זצ"ל שבדורנו אדם ניכר בעיקר בכיסו, וזה המדד האמיתי לעלייתו של האדם, וכפי שכתב הקב הישר (הרב צבי הירש קוידניובר) שאדם הזהיר בממון – צדיק וישר הוא בוודאי, ואם אינו זהיר בזה, אפילו שנראה שעושה דברים בקדושה – שידע האדם ויזהר ממנו, שכן הוא מנסה לנהל העולם בכזב וברמאות].

יב. גרמא בנזיקין – פטור או חייב?

לאחר שביארנו והגדרנו את נושא "דיני נזיקין" בכלל – נוכל להתמקד ביתר קלות על תת-נושא של דיני נזיקין, והוא עניין "גרמא בנזיקין פטור".

וכפתיחת הנושא – נלך באותו מסלול שבו פסענו לבדיקת "דיני נזיקין", ונפתח בשאלה: מה המקור לדין "גרמא בנזיקין פטור"?
והנה – תוצאות הבדיקה הן כדלקמן:

- **מקור מפסוקים** – גילינו להפתעתנו שאין מקור בתורה (וביתר צניעות: לא מצאנו מקור) לדין זה!

ד פ י - ע י ו ן

כ

- **מקור שכלי בסברה** (עפ"י הדברים שלמדנו לעיל לגבי כוח הסברה של השכל האנושי, ועפ"י בדיקה מה דעת העולם בשאלה זו) – **מסתבר דווקא לחייב את האדם על נזקי גרמא.**

וא"כ אנו נבוכים – מנין למדה הגמרא בפשטות ש"גרמא בנזיקין פטור"?

וביותר – לכאורה יש לנו כמה טענות לטובת **חיוב** גרמא בנזיקין, וניקח כדוגמא את **המקרה שבענייננו** (שמעון נכנס לחדר השלישי ופתח את החלון כדי לאפשר לציפורים להיכנס ולנקר את האתרועים):

- **מעשה:** הבה נתבונן על אדם זה שפתח בכוונה את החלון, ואיפשר לציפורים להיכנס. ברור ש**רק המעשה שלו גרם לכל זה**.
- **כוונה:** פתיחת החלונות נעשתה **בכוונה להזיק את חברו**.
- **בעל בחירה יחיד בסביבה:** שמעון זה הוא היחיד בסביבה זו שהיה מסוגל לבחור, אם וכיצד לעשות את המעשה. כל שאר המשתתפים באירוע זה הם רק דוממים ובעלי חיים. א"כ בוודאי שהפיצוי המגיע לבעל האתרועים צריך לבוא ממנו.
- **חיוב בדיני שמים:** גם התורה מודה שיש מימד של אשמה נגד העושה פעולה זו, שהרי התורה **מחייבת אותו לשלם בדיני שמים**. א"כ מדוע לא "ללכת עד הסוף" ולחייבו גם בדיני אדם.
- **טענת השכל:** כבר הזכרנו שהשכל האנושי (וכך גם נוהגים בכל העולם) מחייב שצריך לקבל עונש על מעשיו אלו (אמנם גילינו חלוקה מעניינת בקרב הת"ח: מי שלמד בצעירותו את מסכת בבא קמא פרק הכונס – היה פשוט לו שהסברה הישרה היא לפטור בנזקי גרמא, ומי שלא למד – סובר כדעת העולם, לחייב את המזיק בגרמא לשלם נזק זה).

ואחרי כל זאת – מדוע פטור גרמא בנזיקין?

יג. ביאור הפטור בגרמא בנזיקין

יש לבאר את כל עניני הפטור במציאויות של גרמא בנזיקין עפ"י הנקודות הבאות:

ד פ י - ע י ו ן

- למדנו לעיל, בהגדרת דיני נזיקין, שעיקר החידוש כאן הוא **לחייב את המזיק** (ולא להשלים את חסרונו של הניזק), על פי הפרטים שהתוותה התורה לכל סוג של נזק, ולפי שיטת התשלום שקבעה התורה. לא פחות, **אבל גם לא יותר**.
- ומאחר שאין לנו בו אלא **חידושו**, כלומר: עד כמה שהתורה חידשה חיוב, אין סמכות בתורה **להרחיב יותר את החיוב** (למעט הרחבות מדרבנן לפי הצורך, כפי שראינו בהרחבה הנקראת "גרמי", למ"ד גרמי מדרבנן). ומעתה – מאחר שהתורה **חידשה חיוב רק על מעשה בידיים**, וכל נזק שלא נעשה **בידי המזיק** אלא רק בגרמתו – לא נכלל בדיני הנזיקין שאושרו ע"י התורה, ולכן **גרמא בנזיקין פטור**.
- ואין דין זה בא לומר **שמותר** להזיק בגרמא (ובודאי שבכלל איסור נזיקין כלל גם איסור להזיק בגרמא, וזה פשוט), אלא רק בא לומר שבמקום שלא נתחדש חיוב – אי אפשר לחייב.
- **ועוד הדגשה** (שאותה אמר מו"ר הגר"ח פיינשטיין שליט"א) – ברור שאדם שהזיק בגרמא יש לו **אשמה**. השכל האנושי מתרגם "אשמה" ל"חיוב", ומכאן דעת העולם לחייב גם על גרמא. אבל תורתנו, שיש בה עידון גם בתחום זה, מבחינה בין **אשמה** (ואולי זו הסיבה שגרמא חייב דיני שמים) ובין **חיוב ממוני** בגין מעשה כזה, שכל עוד לא התחדש – אי אפשר להמציא חיובים בעצמנו.
- **ואכן** ישנם מקרים שהתורה החליטה **לחייב על גרמא** במקרים מסויימים (מכוח "לא מחשבתי מחשבתיכם ולא דרכיכם דרכי..."), כגון כל דיני **ממונו המזיק** (שהאדם חייב על מה שלא שמר, וכתוצאה מאי שמירה זו יצאה הבהמה והזיקה), וכגון **אב נזיקין בור**, שבוודאי שחפירת הבור רק **גרמה** למישהו לנפול לתוכו ולהינזק, ובכל זאת התורה חידשה חיוב (וגם חיוב זה מוגבל ל"שור ולא אדם, חמור ולא כלים", שאין לך בו אלא חידושו).

ועוד – בוודאי שגם כל בעלי הסברה ובעלי החיוב מטעם הרגשת "השכל האנושי" שמחייבים גם על גרמא מחמת אשמתו של האדם ביצירת התנאים להיווצרות הנזק – כולם יודו שיש **גבול עליון לחיוב זה**. ונדגים את בעייתיות הגבול באופן הבא:

ד פ י - ע י ו ן

כב

- **מקרה א:** ראובן פתח את דלת הדיר, וחלק מהכבשים יצאו וניזוקו – נראה לבעלי הייכל האנושיי שאמנם כל האחריות צריכה להיות עליו, שהיא הוא בעל הבחירה ובעל ההחלטה ובעל החשבון מה יקרה כתוצאה ממעשיו (לדעת התורה – מעשה זה נקרא "גרמא" ופטור, והניתוח הנ"ל נעשה לפי "דעת העולם").
- **מקרה ב:** ראובן פתח את דלת הדיר, והיה בתוך הדיר חום גדול בגלל דליקה שהיתה במקום, וכשהדלת נפתחה – יצאו חלק מהכבשים וניזוקו – כאן יודו חלק מבעלי השכל שייתכן שהוא פטור (לפחות באופן חלקי), מאחר שלא הוא עשה את כל המעשים הגורמים לבהמה לצאת.
- **מקרה ג:** אדם פתח את דלת הדיר, והיה שם גם חום גדול וגם היתה מריבה בין הכבשים, ואחד רדף אחרי השני, ומכיוון שהדלת היתה פתוחה – ברח הכבש הנרדף לכביש ונדרס. ייתכן שכאן תהיה נקודת עצירת האחריות של ראובן, וייתכן שחלק יאמרו שראובן עדיין אחראי על התוצאה.
- **מקרה ד' ואחרון:** ראובן ירה באחד מראשי המחבלים, וכתוצאה מזה ירדו כמה מניות בבורסה בתל אביב. האם אפשר לדרוש מראובן תשלום על הפסד ממוני זה? – כאן יודו כולם שאמנם יש לראובן איזושהי נגיעה לעניין, אבל בוודאי אי אפשר להוציא ממנו, מכיוון שאחריותו של ראובן נחשבת גרמא רחוקה.

נמצא שכל הוויכוח הוא היכן עובר הקו בין הטלת האחריות על המזיק בגרמא ובין פטור מאחריות. א"כ אפשר להבין שהתורה מעבירה את קו הוצאת הממון ע"י בית הדין בין מעשה בידיים (שחייב אדם המזיק) ובין גרימת המעשה (שפטור, מאחר שכאן עובר הקו בין מעשה לבין אי מעשה).

והצבנו גבולות לדין תשלומי גרמא מכל הצדדים :

- **גם מלפניו** – שהתורה חידשה תשלום בנזיקין, ואין לך בו אלא חידוש, והתחדש תשלום רק על מעשה בידיים, יותר מזה לא חידשה התורה תשלומים.
- **וגם מאחוריו** – שגם כוח "השכל הישר" מבין שיש שלב שבו אי-מעשה מביא לפטור מתשלומים, והתורה קבעה את השלב הזה בהבדל בין מעשה ובין גרימה.

ד פ י - ע י ו ן

אמנם לגבי **איסור להזיק בגרמא** – כאן למדו המפרשים (יעוין ביד רמ"ה בבא בתרא ב-ק"ז ובהילת יעקב בבא קמא סימן א) שאסור לאדם להזיק את חברו בגרמא (ומקורו הוא מהפסוק "לפני עיור לא תיתן מכשול" או מהפסוק "ואהבת לריעך כמוך").

וכן לגבי **חיוב למנוע היזק בגרמא** – הדין הוא (כבשולחן ערוך סימן נ"ה, סימן קע"ה-מ וסימן שפ"ו-ג) שאפילו שגרמא בנזיקין פטור – כל שעדיין לא נגרם הנזק – **חייב הגורם לעשות כל פעולה למנוע הנזק**. ובי"ד **מנדים אותו** עד שיסלק ההיזק או שיקבל על עצמו **לשלם כל נזק** שיבוא בגרמתו (מקור הדין הוא בסוגיית מוכר ביתו לגוי (במסכת בבא מציעא דף ק"ח:)).

הנה העלינו על קצה המזלג (ובוודאי שיש מקום רב להאריך ולהרחיב, ועוד חזון למועד) מעט הבנה בדעת התורה בעניין **חיובי תשלומי נזיקין** ובעניין דין **גרמא בנזיקין**, ונזכה להתקיימות הברכה **שד' יאיר עינינו בתורתו**.

יד. סיכום ומסקנות

שמעון מזיק לאתרוגיו של ראובן הן בנזק בידיים, הן בהקפאתם ע"י קור מזגן והן בפתיחת חלון לניקור הציפורים. כמה ישלם שמעון על כל נזק? ועסקנו בנושאים הבאים:

- השיעור מתחלק לשני סוגי ביאורים בסוגיות אלו: **החלק ההלכתי והחלק ההשקפתי**.
- **שומת נזיקין** נדונת לפי **מחיר המכירה** ולא לפי מחיר הקניה, וראיה מסוגיית **חביצא דתמרי** ומסוגיית **שקולאי**.
- **נזק בגרמי** לפי הרא"ש תלוי בשלושה תנאים "נזק, ביד ומיד" ובענייננו שלושתם מתקיימים.
- סוגיית **בידקא דמיא** מתאים לענייננו לעניין דימויו **להרמת סכר מים**, ונראה לדמות את כוח החשמל או כוח האוויר הקר **לכוח שני** (הן לפי רש"י והן לפי הרמ"ה).
- ואפשר גם לדמות את המקרה שבענייננו לסוגיית **אישו משום חיצו**, ולמחלוקת בין האחרונים אם מזיק באמצעים חשמליים נחשב כמעשה

ד פ י - ע י ו ן

כד

בידיים או **כאישו משום חיציו**, ובכל מקרה לפי זה יתחייב בדיני **אדם המזיק**.

- **בחלק ההשקפתי** עסקנו בשאלה מדוע צריך פסוק לחייב נזיקין, הרי **השכל האנושי מחייב בסברה** שאם חייב להשלים לחברו את מה שחיסר לו (ועוד קשה מהגדרת הנזיקין "מסיני" או כ"מידת חסידות" וכו').
- ועוד למדנו לגבי חיוב "**נזיקין**", **שאלמלא היה כתובה בתורה – לא היו מתחייבים בו** (בניגוד להלוואה, שגם אם איננה מחודשת בתורה – מכל מקום היא נמצאת בתורה מכוח מציאותה, שברור לכל אדם שגם ללא חיוב התורה יש להחזיר הלוואה).
- והביאור הוא שדיני נזיקין **לא נועדו להשלים את חסרונו של הנזיק**, אלא הן באו **לטפל בחיובו של האדם המזיק**, עפ"י הבנת התורה מתי לחייב את המזיק ממון ומתי לפטרו או להמעיט בתשלומיו.
- ובעניין **גרמא בנזיקין** – **פטור** התמיהה כפולה, שגם אין לזה מקור בתורה וגם הסברה לכאורה היא הפוכה.
- והיסוד לפטור זה הוא מכך שבנזיקין **אין לך בו אלא חידושו**, ואי אפשר לחדש חיוב תשלום על דבר שהתורה לא חייבתו.
- ועוד – **שגם בכוח הסברה** ניתן להבין שיש חסם עליון לאחריותו של הגורם לנזק שאינו מזיק בידיים.
- אמנם לגבי **איסור להזיק** או לגבי **מניעת ההזק** – בזה שווים המזיק ישירות והמזיק בגרמא.